

Cem'in Tarihsel Gerçekliği, Sosyo-ekonomik ve Psikolojik İşlevleri Üzerinde Kısa Değerlendirme *

İsmail Kaygusuz

1.Tapınmanın Genel Tanımı ve Alevi Tapınma anlayışı

Tapınma sosyo-psikolojik anlamda, toplumun üst yapısını oluşturan değerler ve kültür kat(man)larından din ve dinsel inançların temel ögesidir; bireyin Tanrısına yaranması, yani kendisini iyi bir kul olarak kabul ettirebilmesi için açığa vurduğu davranış ve eylem biçimlerinin tamamı olarak tanımlanabilir. Birey bunları uygularken, Tanrıya kendini daha yakın duyumsayarak, kazandığını düşündüğü yücelikle içsel ya da ruhsal dünyasını doyurduğu gibi, yaşadığı toplumda bir üstkişilik belirlemesi yapar.

İbadet, *ibad* (kullar) tarafında n yapılan ritüellerin genel adı oluyor; bu etkinliklerin en açık belirleyicisi de "dua etme/niyaz etme, yalvarma/yakarma,çağrı" anlamlarına gelen *salat* sözcüğü Kur'an'da tam 85 kez geçtiği halde, beş vakiti belirleyen hiç bir açıklama yoktur. Ortodoks İslamda tapınma bireyseldir; inananlar korkulan Tanrının zulmünden korunmak, yalvarıp yakarak bağışlanmak ve ödüllendirilmek ister. Bu inancın Tanrısı, iyiliği de kötülüğü de o verir; sözde kulunu sınamak adına insana hem kötülük yaptırır, günah işletir ve hem de işlediği günahı otürü cehennem ateşinde yakar!

Bu ibadet anlayışı ve bu türden tapınmalar bekleyen bir Tanrı inancıyla, Aleviliğin, yakından uzaktan bir ilişkisi yoktur. Hacı Bektaş asıl tanımı yapmıştır: "**Ve insanoğlu için önemli olan ibadet, doğruluk ve insanı sevmektir**" (*Makalat*, s. 73). Alevi canın Rahman'ı da Kur'an'ı da insandır; gördüğüne tapar, hayale değil. Bunu biz değil aşıklarımız-ozanlarımız söylüyor: 19.yüzyılda Türabi inancını "**Kuranidir sözümüz/Rahmanidir yüzümüz/Hakk'ı görür gözümüz/Aldanmayız hayale**" biçiminde açıklarken, 13.yy.ın sonlarında bilge Yunus 'enelhak' makamından şöyle seslenmişti:

Mülk yaratıp dünya düzen ol bahçevan heman benem
Halk içinde dirlik düzen dört Hünkar kitabı doğru yazan
Ağ üstüne kara düzen ol yazılan Kur'an benem...
Kafirdürür inanmayan evvel ahir heman benem..."

20.yüzyılın ikinci yarısında, daha dün İbreti'nin dilinden ve sazının tellerinden dökülenler de aynıdır:

...

Gayip lazım değil nideriz lafi
Mevcut gördüğümüz bizlere kafi
Sevgi ab-ı hayat safidir safi

'''

Hakkı ispat edip Kamil İnsan'da
Onu pek yakından gördük inandık

....

Minareye çıkıp bize bağıрма
Haberimiz vardır sağır değiliz
Sen kendini düşün bizi kayırma
Allah'la biz ayrı gayrı değiliz

Bu, fiziksel ya da biyolojik birliktelik değil, tanrısal özün insanda saklı oluşudur. Bu öz İmam Ali'de, Ehlibeyt beşlisinde, İmamlarda büyük velilerde tecelli ettiği gibi, insan-i Kamil'de,

insanlığa hizmet eden her gerçek insanda görünüm alanına çıkar. Yine Hacı Bektaş Veli *Makalat*'ında daha açık biçimde vurgulamaktadır:

Eger muhiblere sorsalarkim, Tanrıyı nice bildiniz. Pes, muhibler cevap verelerkim, kendü özümüzden bildik ve hem kendü özümüzü Çalap Tanrıdan bildik (yani,kendi özümüzde Tanrıyı, Tanrıda da kendimizi bildik, onunla bir bütünüz)... (agy, s.32, 36).

Ve Kaygusuz Abdal'ın dediği gibi, **“Eşya-yı mahluk Halik'ten ayrı degüldir(yani yaratılmış nesnelere-maddeler, yaratıcısıyla birdir; ayrı olamaz...”**.

Alevi inançlı bireyin tapınmasında, kendisi ile Tanrısı arasında içinde yaşadığı toplum var, halk var, insan var. Yine kendisinden başlayarak, onlara karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmiş olması ve insanlarla sevgi, yardımlaşma, paylaşım temelinde ilişkilerini düzenlemesiyle Tanrıyı memnun edeceği ve ona daha yakın olacağı anlayışı vardır.

a. Alevi toplu tapınması Cem'in kökeni (Kırklar Meclisi ve Miraç)

Bilindiği gibi Görgü Ceminin bir diğer adı da Kırklar Cemi'dir. Alevi inanç geleneği, Görgü Cemi'nin kökenini Muhammed Peygamberin Miraç'tan döndüğünde Kırklar Cemi'ne alınışına bağlamaktadır.

Sünni ve Şii geleneğinde Mirac olgusunun , biçimi ve sayısı üzerinde çok sayıda rivayet vardır. Biri Mekke, diğeri Medine'de olmak üzere en az iki kez Muhammed'in Miraca çıktığından tutunuz da, Peygamberin, “ikisi Mekke'de, 118'i Medine'de” olmak üzere tam 120 kez Mirac yaşadığına dair bir hadisten bile sözedilmektedir.

Kuran'ın XVII. ve LIII. surelerinin sadece iki ayetinde geçen Miraç olayının Alevi-Bektaşiler tarafından anlatılışı da yapılan yorumu da Sünni ve Şiiilerinkinden çok farklıdır.

Cebrail Tanrının kendisine görünmek istediği haberini getirir. Yıldırım gibi hızlı uçan kanatlı at, Burak'a binerek göğe yükselir. Muhammed kendisini Kudüs'de Süleyman Peygamberin tapınağı (Kuran'da Mescid-ül Aksa adı geçmektedir) üzerinde uçarken bulur ve nurdan bir merdiven görür. Ve merdivene tırmanarak Tanrıyla buluşmaya çıkar. Yedinci kata çıktığında, Tanrı katına varmadan önüne heybetli bir arslan dikilir, bu Ali'dir. Kükrer bırakmaz onu. (İmamlardan rivayet edilen Şii Mirac anlatılarında da Peygamberin çeşitli biçimlerde Ali ile karşılaşması vardır; ama sadece Anadolu Alevi geleneğinde Ali'yi arslan donunda gördüğü alatilir) Peygamber arslandan çekinir; mühür yüzüğünü (hatem) ağzına vermesini fısıldar kulağına Cebrail. İmam Cafer Sadık Buyruğu'nda ve birçok ozanın “miraçname” adı verilen nefeslerinde ayrıntılarını bulabiliriz.

Muhammed Miraç dönüşünde Kırklar sohbetleyen kapılarını çalar. Burada geçtiği anlatılan konuşmaları ve arş-ı ala'da, yani göğün en yüksek katında geçen bu metafiziksel olayları Dede'lerden dinlememiş, ya da Buyruk'tan okumamış Alevi can yoktur. Kırklar Meclisi'nde Ali çıkarıp yüzüğünü (hatem) geri verince, Muhammed onun büyüklüğünü tasdik edip “Ey ashaplar, gerçek Ali'dedir; Ali'ye varın, ondan isteyin dileklerinizi” der. Kırklar ikrar verip ikişer ikişer musahib tutarak, Ali'ye talip olurlar. Muhammed de Cebrail'in rehberliğiyle Ali ile kardaşlık olur. Yer gökle, Cebrail Adem peygamberle, Muhammed Ali ile musahiptir artık.

Alevi inanç söylenceleri arasında çok önemli bir yeri olan bu göksel Kırklar Meclisi olgusu, Peygamberin İslamı yaymaya ve yaşatmaya çalıştığı Mekke dönemindeki kendisine bağlı ilk kırk inananla yaptığı gizli toplantı ve tapınmaların, toplum bilincinde kutsanıp mitoslaştırılmasıdır. Bunun ilk örneğini 8.yüzyılın ortalarında İmam Muhammed Bakır ve Cafer Sadık döneminde yazılmış *Ummu'l Kitab*'da görüyoruz; Adem yaratılmadan önce (yaratılış ötesinde) Tanrı'nın kendi nurundan yaptığı ve kendi tahtının en yakınındaki kubbeye yerleştirdiği Ehlibeyt beşlisi dışında, onlara bağlı ve 12 *nakib*, 28 *necib* tanımlamasıyla(kırklar), 1000 renkli Beyazlık denizinde yaşayan, farklı renklerde nurdan

ruhsal varlıklar olarak burada geçen Salman, Mikdad, Abu Zer, Ammar vb. verilen adlar göstermektedir ki bunlar, Peygambere ilk inanan gerçek Kırklardan başkası değildir.

Mekke'de ilk İslam topluluğunun tapınma yeri yoktu. İbn Hişam'ın (ö.828) **Siyar-ı Nebi**'sine (s. 159, 190) göre, [1] İslam Peygamberi yaklaşık 13 yıllık Mekke döneminde, ancak yarısında tamamladığı kadınlı erkekli kırk kişilik inananlarıyla kendi evinde, Mekke'nin en dar ve gizli sokaklarında bulabildiği uygun bir mekanda ya da bir mağarada tapınma düzenlemeye başlamıştır. Miraçla birlikte geldiği bildirilen akşam, gece ve sabah olarak Tanrıya dua etmeyi, (salatı) anlaşıyor ki, putperest Mekkelilerin ağır baskıları yüzünden, kendilerini güvenceye aldıkları zamanlarda akşamdan başlayarak sabaha kadar toplu tapınma biçiminde yerine getiriyorlardı.

Bilginler Miraç olgusu ya da mucizesi tarihinin, Muhammed'in peygamberliğinin 6.yılı ya da Hicret'ten 4 yıl önce olması gerektiği üzerinde anlaşılır. Birincisi, 616 yılı Kırkların, yani ilk İslamların sayısının katılan bir kişi ile kırka tamamlandığı tarihtir. Artık Kırklar Meclisi kurulmuştur. Yukarıda söylenen gizli yerlerde geceleri cem olup, hem gizlice ibadetlerini yapıyor hem de gündüz bulabildikleri, çeşitli biçimlerde sağlayabildikleri günlük yiyecek ve içeceklerini paylaşıyor. Kuşkusuz yarınki yaşamları ve İslamı yayma hizmetlerinin planları da konuşulup tartışılıyordu. Bu kırkı tamamlayan kişi Khattab oğlu Ömer idi. İbn Hişam'ın kitabından başka, *İkhvan as-Safa* 'da (IV.Risale 16.kısım) dahi şu kısa açıklama vardır:

“Peygamber ilk kez misyonu ve propaganda eylemine Hatice ile başladı, sonra vasisi Ali, dostu Ebubekir, Malik, Abuzer Şuayp, Bilal, Salman, Mikdad, Cubeyr, Ammar, Basir ve diğerleriyle, bir kadın 39 erkekten oluşan bir topluluk (Alevi inanç geleneğinde bu sayı 19 kadın 21 erkek olarak gösterilmektedir) oluncaya kadar sürdürdü. Peygamber, ya Abu Cehil'in ya da Ömer'in din değiştirerek İslamın güçlendirilmesi için Tanrıya yalvardı ve kırk kişi oldular: o zaman yüce davayı açığa vurdular (izharu d-dava)...”[2]

İlk Kırklar arasında adı geçen sahabilerden Ebubekir ile Ömer'in **Ummu'l Kitab**'taki 12 Nakib ve 28 Necib arasında adları bulunmamaktadır. Ayrıca Kolayni **Usul-i Kafi**' eserinde, İmam Bakır'ın Salman, Mikdad, Abu Zer, Ammar Yesari gibi birkaçı dışında, diğer sahabilerin dinin kurucusu Dede'sine ihanet ettiklerini söylediğini yazmaktadır. Ömer bin Khattab, aşağıda göreceğimiz gibi, Medine'de ilk toplu tapınmada, -isterseniz ilk Cem'de diyebilirsiniz-, ikrar verip Ensar'dan biriyle yol kardeşi (musahip) olmuştu. Ancak Ebubekir ve Ömer, ikisi de Peygamber'in cenazesini bile kaldırmadan verdikleri ikrarlarından döndüler.

Kırklar Meclisi, etkinliklerini ve toplantılarını gizli yürüterek Yesriblilerle ilişkiler geliştirmişti. Mekke gibi zengin ticaret toplumunun, kutsal inançları ve tüm değerler sistemini altüst eden İslam dininin bu ilk mensupları, elbetteki gizli bir örgüt gibi çalışacaktı. Bu bağlamda araştırmacı ve tarihçilerin, olayın bu yönünü görmek istemeyip, Kırklar Meclisi'ni ya toptan yadsımları, ya da hayali “göksel meclis” gibi değerlendirmelerini doğrusu yadırgıyoruz. Bu gizli meclis, özellikle Mekke ticaret aristokrasisi dışındaki yoksul kabile mensuplarını, Bedevileri ve yerli-yabancı emekçi köleleri İslama çekebilmeleri için, yeni ve eşitlikçi, paylaşımcı bir sistemi öngören inanç ve toplu tapınma kuralları yaratmışlardır; İslami söylemle Peygambere vahiy yoluyla inen ayetlerin istedikleri ve öngördükleri düşünce ve eylemleriydi. Bu bir avuç insan, din kurucusunun önderliğinde ve kendilerini güvencede tutacak bir hizmet dağılımı çerçevesinde, gizlice toplanıp, tapınıyor; konuşup, tartışıyor ve kendi kendilerini eğitiyorlardı.

Öbür yandan Hicret (göç) etmeye karar verdikleri, Yesrib (Medine) tarımla uğraşan bir kabileler konfederasyonuydu ve toprağı ortak kullanıyorlardı. Ayrıca bazı kabileler Musevi olduğu gibi aralarında yaşayan Hıristiyanlar da bulunuyordu. Bu nedenlerden dolayı, sığınma durumunda kalacakları bu topluma uygun değerler de geliştirmeliydiler. Böylece “Kırklar” söylencelerinde günümüze kadar ulaşan (simgesel) bir üzüm tanesini kırka bölmek ya da ezip şerbet yaparak, kırk kişinin tatmasını sağlayacak bir bölüşümcülük ve birine neşter

vurulunca hepsinde aynı acıyı duyuracak, kan çıkartacak kardeşlik ortamı oluşmuş olan bu meclis Medine'ye taşınıp, daha da geliştirildi.

b. Medine'ye göç, tapınma yeri ve Kardeşlik tutma

Muhammed peygamber 622 yılında Medine'ye, 12'sini nakib (vekil) olarak orada dini yayma hizmeti için gönderdiğinden Kırklar'dan 28'ine ek olarak son birkaç yılda İslam'a yeni kazandırdıklarıyla birlikte 70'in az üzerinde Mekkeliyle göç etmişti. Burada ilk iş olarak tapınmalarını yapmak ve her türlü toplumsal, ekonomik ve güvenlik sorunlarını konuşmak için geniş bir avlu yaptırdı. Muhammed Mekke'den gelen tüm müslümanlarla (*muhacir*), bir yıl önce gönderdiği 12 kişinin Medine'de İslama çevirdiği yerlileri (*ensar*) burada kardeşleştirdi. Ünlü "Medine Vesikası"nın ikinci maddesiyle, tarihe mal olmuştur. Demekki asıl zorunlu, yani farz olan, yazıya geçirilmiş bulunan tapınma "**kardeşlik**" tutmaktı. Bu kardeşlik, Medine toplumunun sosyo-ekonomik koşullarında, tapınma törenlerinin bir parçası olarak, ortak çalışıp, kazancı ortaklaşa kullanmak temelinde ömür boyu ailecek sürdürülecek yol ve inanç kardeşliği idi. Ortodoks tarihçilerin "*Muahat Akdi*" (Kardeşlik Anlaşması) adını verdikleri bu tören, Alevi toplu tapınması Görgü Cemi'nin en önemli kurumu Müsahipliğin kökenidir ve kesintisiz aynı ilkeler bağlamında "**ikrar verme, yola girme ya da yolkardeşi olma**" ritüelleriyle günümüze değin sürmüştür.

Muhammed Hamidullah kardeşlik uygulamasını şöyle anlatıyor:

"Mekkeli muhacirler için Hz. Peygamber bir genel toplantı tertipledi. Bu toplantıda her çalışan, eli iş tutan Medineli Müslümanın (Ensar), bir Mekkeli Müslümanı (Muhacir) 'kardeş edinmesi' teklifinde bulundu (Muahat Anlaşması). Buna göre iki tarafın aile mensupları, bu suretle ortaklaşa çalışacak, kazanacaklar ve hatta öz kardeşler, yeğenler ve başka akrabalar bertaraf etmek suretiyle birbirlerinin mirasçısı olacaklardı. Bulunan bu çare, bu usül senelerce devam etmiş..."[3]

Profesör olayı sadece bir "ekonomik çare" gibi gösterip, kardeşlik tutmayı ilk İslam cemaatinin toplu tapınmasının bir ögesi olduğunu görmek istemiyor. Her ne hikmetse ortodoks İslam bilginleri, Muhammed Peygamberin her önemli kararı ve eylemini Tanrı'dan aldığı ayetlere bağlarken bu çok önemli ritüeli bir anlaşma maddesi olarak değerlendiriyorlar. Neyse ki yazar, kardeşlik uygulamasının yıllarca sürdüğü gerçeğini saklayamıyor. Bu ritüeller İslama giriş, aydınlatıcı din kurucusunun huzurunda, ikrar verme/bağlanma/andıçme töreniydi ve de biçim ve öz olarak Alevi-Bektaşî inancında uygulanan Musahipliğin ilk örneğidir. Aynı zamanda bir çeşit mal ve can ortaklığında güvenceye alınmış, toplumsal ve ekonomik bağlamda kurumlaştırılmış olduğu kadar inanç ve yol kardeşliğidir. Örnek olarak verilen Mekkeli ticaret adamı Abdurrahman Avf ve Hattap oğlu Ömer ile kardeşleşen iki Medinelinin içtenlikle benimseyip herşeylerini bölüşmeye hazır olduklarını görmekteyiz. [4]

Bazı kaynaklarda farklı sayılar verilmesine rağmen, bilinen odur ki, Muhammed Peygamber 13 yıllık Mekke döneminde İslama çevirebildiği 70'in biraz üzerinde Mekkeli müslüman ile Medine'ye göçetmişti. Yine heriki tarafta baba, oğul kardeş ve akrabaların bulunduğu Bedr savaşına katılan müslüman erkek sayısının yetmiş olduğu bilinmektedir. Böyle olunca ilk kardeşlik tutan muhacir ve ensar'dan müslüman sayısı 150 civarındaydı.

Bu ilk toplanma, "cem"olma (toplanma) yerinin adı cami değil, *mescid* (secde edilen, niyaz yapılan yer) idi. Bu sırada küçük Kuba mescidinden sonra daha geniş bir avluya sahip Medine mescidini yaptırmış ve ilk geniş toplu tapınma kardeşlik ritüellerini, yani musahipliği burada gerçekleştirmiş bulunuyor. Alevilerin tapınma yeri olan Cemevi, bu ilk mescidin işlevlerini hala sürdürmektedir.

Muhammed'in Hakka yürümesiyle birlikte ikrarlarını bozan ve kendilerini halife ilan edenler tarafından meclis dağıtıldı. Üyelerinin bir kısmı gaspçı yönetimin yanına geçti, Salman, Abu Zer, Kamber, Mikdad, Bilal vb. sadık kalanlar ise sürgünden sürgüne uğrayarak yaşadılar. Fatima'yı aynı yıl kaybeden Ali'ye ise 24 yıl boyunca tam bir gözaltı yaşatılmıştı.

Gerek Kırklar Meclisini ve gerekse Muhammed'in Medine'de gerçekleştirdiği inanç ve yol kardeşleri topluluğu uygulaması 9.yy. ortalarına doğru ilk kez Basra'da "*Temizlik*

Kardeşleri”(İkhvan-as Sefa) adıyla örneklendi. İmam Cafer’in oğlu İmam İsmail soyundan bir gizli İmama bağlıydı bu gizli topluluk. Bir giriş töreniyle güvenilir, sınanmış adaylar kardeşler topluluğuna kabul ediliyordu. Yaklaşık iki kuşak boyunca süren bu topluluk, birisi geniş bir özet olmak üzere **53 Risale**’den oluşturulmuş ve dönemin dünyasında bilinen tüm bilim ve felsefeleri, din ve inançları hakkında ayrıntılı bilgiler içeren dünyanın ilk ansiklopedisini hazırlayıp yayınlamakla kendikendini feshetti.

Temizlik Kardeşleri’nin öngördüğü toplum tasarımı, ruhsal yaşamın, cennette ölümsüzleşen sonsuzluk hedefi üzerine kurulmuş mükemmelliğe ulaşması için tüm özellikleriyle cennetin nesnelleşmesi, dünyaya taşınmasıdır. **“Bunun için Dünyayı ve insanlığı bozulmaktan ve bozan kuşaklardan (baş hedef Abbasiler olmak üzere tüm baskıcı yönetimlerden) kurtarmak gerekir”**. Ancak bu alanda başarılı olmak için de **“din ve inançlar konusunda bilinçli ve gerçek bilimleri özümsemiş bu alanlarda yetişmiş eğitilmiş, deneyim sahibi kardeşlere (İkhvan) gereksinim vardır ve dinler, ancak mensubu topluluklarla karşılıklı konuşup tartışmak ve yardımlaşmakla yüceltilebilir”**(Ris. I.100, 140; Ris. IV.126)

Ve ikrar verip musahip tutanlar, yol oğlu-yol evladı olurlar. Bu bağlamda “Yola Giriş” ya da “İkinci Doğuş” Olarak Musahipliği tanımlayan İlk yazılı kaynak ise erken (*proto*) İsmaililere dayanmaktadır. 879 yılında Güney Arabistan’a gönderilmiş ilk İsmaili *daisi* Mansur el Yemen (ölm. 914) olarak bilinen İbn Havşab’ın, “*Kitab al-alim wa’l-Ghulam* (Bilgin ve Öğrencisinin Kitabı)” adı altında yazdığı, İsmaili Aleviliğine girişin ilkelerini belirleyen yapıtta yola girişi, **“yeni bir isimle, ikinci ya da yeniden doğuş”** olarak tanımlandığını görüyoruz

2. Cem ve Erkanları ya da Tapınma Kurumlarının Dünü ve Bugünü

Baştan belirtelim: Alevi-Bektaşî Cem ve erkanlarının günümüze ulaşan uygulanmakta olan ritüellerinin çoğu, Anadolu Aleviliğinin 16.yüzyılda yarattığı büyük Kızılbaşlık siyasetinin ürünü olan İmam Cafer Sadık Buyruğu kitabında biçimlendirilip bazı genel kurallar çerçevesine sokulmuş. Çok kullanılan bir söylemle **“başımız Buyruğa bağlanmış”**tır. 13. yüzyılda Hacı Bektaş Veli ’nin düzenlediği düşünce ve inanç ilkelerine, dönemin (16.yy.ın) sosyal, ekonomik ve siyasal koşullarına uygun olarak açılım sağlanmış; bu ilkeler geliştirilmiş ve yeni eklemelerle değişimlere uğratılmıştır.

İmam Cafer Buyruğu’nda Cem’in özellikleri şöyle vurgulanır:

“Cem’de büyük küçük, güzel çirkin bir olur ve dahi Cem cennettir; müminleri (erkekler) melek, müslümleri (bacılar) huridir. Yedikleri cennet taamı, içtikleri cennet şarabı, giydikleri cennet esvabıdır...Pirlerin müşidlerin evleri Mekkeleridir. Onları ziyaret edenler binbir kere hacı ve gazi olurlar; günahlarından kurtulup masum ve pak olurlar...”

Bu inanç anlayışı Ortodoks İslama tamamıyla aykırıdır. Çünkü Alevilik , içinden çıkmış olduğu İslamiyeti batını/tevil yorumlarıyla şeriat karmaşası ve doğmalarından arındırıp, akılcı bir anlaşılabilirlik içinde, birçok inanç ve felsefeleri de özümseyerek, toplumsal kurumlar biçiminde geliştirip yaşama geçirmiştir. Bu kurumlar Alevi-Bektaşî toplumunun sosyal, ekonomik, adli ve ahlaki gereksinimlerini eşitlik ve paylaşımcı ilkeler çerçevesinde karşılayabilen bir içyönetim ve yaşam düzeni oluşturmuştur. Alevi-Bektaşî inanç toplumu, İslam dinini kendisi gibi algılayıp ve kendisinin tapınma biçimlerini uygulamadığı için dinsiz sayan; İslam dışı ve kafir görerek katlini vacip sayan baskıcı Şeriat devletlerinin adalet sistemlerine, yani kadısına-kudatına güvenmediği için kendi adalet düzenlerini de yaratmışlardı. Şeriat temelli egemen yönetimlerin tüm baskı ve zulümlerine, resmi din dayatmalarına, işte bu, nesnel dünyaya yönelik tapınma kurumlarıyla yarattıkları düzen sayesinde göğüs gererek varoluşlarını sürdürebilmiştir.

Cemler iki ana bölümde incelenmelidir:

I. Görgü Cemi/Ayn-i Cem ya da Cemleri; ikrar verme-musahiplik cemi, görülüp-surulma/başokutma cemi, düşkün kaldırma ve yaşamsonu dardan indirme cemleri, bir diğer deyişle bu erkanların uygulandığı cemler Görgü Cemi'dir,

II. Muhabbet Cemleri/Eğitim –öğretim amaçlı temsili cemler (Abdal Musa Kurban Cemi, Hızır Cemi, Koldan Kopan erkani/gençleri yetiştirme, Oniki Hizmet görme temsili eğitim cemi...

a. Cemde Görülüp/Sorgulanma/Başokutma Erkanı; manevi temizliğe ulaşma ya da düşkün sayılma

“**Görgü ve ayn**” sözcükleri eş anlamlı ve “**göz ve görmek**”le ilgilidir. “**Ayin**” sözcüğünün ses benzerliğiyle birlikte taşıdığı anlam ağır bastığından ötürü “**Ayin-i Cem**” kavramı kendini kabul ettirmiş, Bu yüzden Cemler sadece dinsel bağlamda değerlendirilmiş. Bunun böyle olmadığını en güzel biçimde Hatayi şu dizelerle veriyor:

“ ...

Murtaza Ali'dir pirimiz bizim
Göregeldiğimiz sürer gideriz
Kırklar'dan ayrılmış sürümüz bizim

...

Cennet cehennem korkusun çekmeyiz
Burda sorulmuştır sorgumuz bizim
Kazancımız meydana getiririz
Eksiğimiz var ise bitirürüz
Aşna meşrep evinde otururuz...(*yani huyunu-husunu tanıdığımız dostlarla birarada bulunuruz İ.K.*)”

Oniki hizmet sahibi canlar tek tek dar'a durup, dualarını alarak hizmetlerinin başına geçmesiyle Meydan açılır ve Görgü Cemi başlamış olur.. Bu Cem'e girmeye musahip olmuş canlarla , genellikle o günlerde musahib olacak adaylar hak kazanmıştır.

Birer tapınma kurumu ya da ritüeller topluluğu olan Cem erkanlarının herbiri başlıbaşına bir söyleşi, konferans konusudur. Bu nedenle sadece Görgü Cem'indeki Görülüp-Sorulma' ile Musahiplik uygulamasına kısaca değineceğiz:

Genellikle Görgü'ye her keresinde iki musahib, eşleriyle/bacılarla birlikte dört can olarak dar meydanına çıkar. Ayaklar yalınayak, başlar açıktır; bacılar neçek indirir, yani başörtülerini, yazmalarını omuzlarına düşürürler. Bellerine kemerbest bağlamış, ayakları mühürlü (sağ ayağın baş parmağı solunkinin üzerinde) Pir huzurunda, yani Ali Meydanında Mansur Dar'ına dururlar. Rehber Dar'da bulunan canların sağına geçip Meydan'a niyaz/secde ettikten sonra şunları (gülbenk) söyler:

“Allah Erenler! Bu canlar; Muhammed-Ali divanında, erenler meydanında, Pirin huzurunda elimiz erde, yüzümüz yerde, özümüz dar'da; erenlerin Dar-ı Mansur'unda canımız kurban, tenimiz tercüman diyorlar. Bu fakirlerin elinden, dilinden ağrınmış-incinmiş can karındaş varsa dile gelsin, bile gelsin! Haklı hakkını dilesin. Bu canlar 'haklıdan ve Hak'tan gelen hakkıma razıyım' derler, Allah Eyvallah!”

Postta oturan Dede onlara bu ilk hayırlıyı, yani duayı verdikten sonra dar'daki talipleri sorgulamayı ve telkinlerini sürdürür:

“Eyvallah kapısındaşınız; döktüğünüz varsa doldurun, ağlattığınız varsa güldürün, yıktığınız varsa kaldırın! Doğru gez, dost gönlünü incitme. Pirine mürşidine teslim-i rıza ol! Söyledikleriniz meydanın, sakladığınız sizin olsun! Dil verdik konuşaşınız, el verdik tutaşınız, göz verdik göresiniz! El gövdenin kaşındığı yeri bilir; doldurun döktüklerinizi, güldürün ağlattıklarınızı...”

Cem'deki canların hepsi birbirine eşit ve yol bacısı/kardeşidir. Cem'de ana-baba, karı-koca, kanbağılı bacı-kardeş ayrıcalığı yoktur. Kardeş kardeşin, oğul babanın ve baba oğulun, kadın kocasının ya da koca karısının yanlışlarını kusur ve kabahatlarını Meydan'a dökebilir. Kendisine yapılan bir haksızlığın bedelini isteyebilir. Dede böyle bir durumda, tanıklarıyla birlikte onları da dar'a çekerek dinler, yüzleştirir. Dede yargıç örneği sorgulama yaparken, Cem'de bulunan tüm canlar, erler ve bacılar eşit oy sahibi bir çeşit adalet heyeti/jüri durumundadır ve son yargıyı bu Cem erenleri verir.

Saklanmış bir yüzkızcı suçu, ya kendisi itiraf eder ya da oradaki canlardan biri ortaya korsa dar'daki kişi düşkün sayılır; eğer verilecek düşkünlük cezasını çekmek istemez ya da dayanamazsa Cem'den çıkarılır. Ağır cürüm, zina vs.gibi toplumca kınanan bağışlanamıyacak suçlar işlemiş, haksız yere eşini boşamış ve nikahlı kadın kaçırmış kimseler zaten düşkündür; yedi yıl boyunca Cem'e alınmadığı gibi toplumdan da tamamıyla dışlanmışlardır. Yasal cezalarını çektikten sonra da Cem'e alınmak için Dede'nin verdiği ve Cem erenlerin onayladığı Düşkünlük cezasını çekmesi gerekir. Bu kişilerin musahipleri de düşkün sayılır, yol kardeşi olarak görevini yapmadığı ve musahibinin yaptıklarına engel olmadığı için.

Dar'da sorgulananlardan biri ya da birkaçı, bazı canlara karşı kabahatlı, haksız bulunursa, onlar tarafından bağışlansa ya da zararları karşılansa bile, cemaatin keseceği cezayı ödemek zorundadır; maddi durumuna göre ondan Cemde hazır bulunanlar için bir kurban kesmesi, sofraya açması, lokma dökmesi vb.taleplerini yerine getirirler. Bu cemaatin "edep-erkan duruş" hakkı, yani görülen canların ayakta dar'da kaldıkları sürece onların da diz üzerinde oturarak dar çekmelerinin karşılığıdır. Eğer Cemaat toplu halde, "**biz Şah'a kadar razıyız, Hak da razı olsun!**" diye üç kez seslenirse, Dede dualarını vererek dar'daki canları indirir. Talibin görülmesi sitemden (tarik altından) geçirilerek tamamlanır. Görgüden geçen talipler manevi temizliğe ulaşmış ve tüm saflığıyla gönül huzuru içinde Hak lokması yemeğe hak kazanmıştır.

b. Dün bunlar aynen uygulanıyordu, ya bugün?

Şimdi soralım: Görgü Cemi kurulsa, bu kurallar çerçevesinde görülüp sorulacak talip var mı dersiniz? Hangimiz –eğer varsa- musahibimizi ve eşlerimizi yanımıza alıp, Hak Meydanı'na çıkarak Pirin ve Cemaatin huzurunda özümüzü dar'a çeker; yaptığımız yanlışları, işlediğimiz kabahatları, yalanları ve kötülükleri meydana döküp hesabını verebiliriz? Veremeyiz. Babalarımız, dedelerimiz ve atalarımız; onca yasaklayıcı baskı ve zulümlere karşın, kar kapıyı kesince, gecenin karanlığında doğanın güvencesine sığınarak, kış mevsimi boyunca Cem'lerini gizlice eksiksiz yapıyor, toplu tapınmalarını kesintisiz uyguluyorlardı.

Dedelerimizden biri bu dünyaya geri gelse, yolumuzun erkanlarına göre topumuzu "**düşkün**" sayıp, hepimizi "**düşkünlük darı**"ndan geçirmek isteyecektir. Bir patron bir büyük iş adamı başı açık, belinde kemerbest, yalınayak ayakları mühürlü Mansur dar'ına duracak ve:

"Ben bu büyük varlığı, bu sınırsız sermayeyi işçimin, çalışanlarımın emeklerinin artık değeriyile elde ettim. Onların emeklerinin tam karşılığını vermedim. Muhammed Ali divanında, Hak Meydanındayım. Boynum kıldan incedir Pirimin huzurunda; malımla canımla meydandayım, haklı hakkını istesin. Verilecek her türlü cezaya razıyım, Allah Eyvallah"

mı diyecek? Demez.

Bir talip Pir huzuruna çıktımı; bunlar sorulur ve hak sahipleri hakkını ister. Oysa resmi din konumundaki ortodoks İslam, yani Sünnilik de Şiilik de, "**bu serveti sana veren Cenab-ı Allaktır; senin kismetini levh-i kalemde alına yazmıştır...**" diyor. Bu inanç ve anlayış kuşkusuz ona daha yakın gelecektir. Öyleyse bu kişilerden taliplik de Dedelik de bekleyemezsiniz; o yerini bulmuş, öz çıkarlarına uygun olan resmi inancın yanındadır, yine

çıkarları gereği, kendisine **“büyük Alevi iş adamı, Alevi patron, tanınmış Alevi büyüğü ya da dedesi”** denilmesine de bir itirazı olmaz. Hatta bu doğrultuda Alevi toplumunun önderliğine de soyunur... Bunlar ozanın dediği gibi, asla **“Kırkların Cemi’nde dar’e düş ol”**amazlar. Dar’a düşmek, nara (ateşe) düşmek olur, yapamazlar.

Oysa Görgü cemleri ortamı, Alevilerin hem yaşam düzenini hem de biçimini belirlemiştir. Aleviliğin **“eline, beline ve diline sahip ol”** ahlak kuralından daha önemli ilkesi “malı mala, canı cana katmak”tır, yani sevginin sonsuzluğunda bütünleşerek, malı-mülkü birleştirip ortaklaşa kullanmak ve eşitlik (koşulları) içinde yaşamak!

c. Musahiplik ritüellerine kısa bir bakış:

Kökeninden başlarda sözettiğimiz Musahiplik törenini musahip tutma darı çerçevesinde toparlayıp özetlersek: Rehber ya da mürebbi musahip olacak çiftleri, her bakımdan gerektiği gibi hazırlamıştır. Genellikle “ölmeden önce ölmeyi” simgeleyen, kefene dolanmışçasına akbezlere sarılıdır Meydan’a geldiğinde. Ayakları yalınayak, başları açıktır. Bellerinde, *kemberbest* (belbağı) vardır. Rehber, canları eşiğe niyaz ettirir. İçeri girip, dedenin huzurunda **“Mansur darı”**na dururlar. Pir: **“Ey talipler bu bir uzak yoldur, gelemezsiniz! Gelme gelme, dönme dönme! Gelenin malı, dönenin canı! Bu yol demirden yay, oddan gömlektir giyemezsiniz, gidiniz!”** dedikten sonra, onlar geri gider; eşiğe varıp, gene gelirler. Bu durum, üç kez tekrarlanır. Musahiplik, yola girerken malını mülkünü, kendine ait olan herşeyini meydana koyup, ortaklığa sunmaktır. Dede, yüzüstü yatar durumda, yani eşleriyle **“Fazlı darı”**ndaki musahip canların üzerlerine örtülü kefeni simgeleyen akbezi kaldırır, bir gülbenk okur. Böylece yola girmiş, ikrar vermiş bu canlar, edeb-erkân durumunda, yani **“Nesimi darı”**ndadır şimdi. Artık zakirlerin musahiplik üzerine söyledikleri nefes ve düvazlar dinlenir. Arkasından yeni yola girmiş canların, tarık altından geçmelerinden sonra, doluları içilecek ve kestikleri kurban lokmaları yenilecektir...

d. Cem Erkanlarının işlevsel nitelikleri azalmış, değişmiş bulunmaktadır

Musahipliğin inanç bağlamında tasarlanmış toplumsal ve ekonomik yaptırımları, günümüzün sınıflararası çelişki ve uçurumların derinleşmiş olduğu toplumlarında tüm değerleriyle bugün uygulamaya konulamaz, hayata geçirilemez. Özellikle, malvarlığını ve kazancı “yol kardeşiyle” paylaşma ve ortaklaşa kullanma yaptırımının uygulanması, burjuva kapitalizmde ve günümüz küresel kapitalistleşme süreci koşullarında kuşkusuz olanaksızdır. Yaşanmakta olan sosyo-ekonomik düzen; bireysel mal edinme-servet sahibi olma ve sınırsız kazanç tutkusunu körükleyerek, Alevi toplumunun tarihsel eşitlikçi ve insan sevgisine dayalı **“ben”**likten uzak paylaşımcı ortak bilincini yokolma sınırına getirmiştir. Kentleşme sürecinde zaten Cem Erkanlarının adli ve ekonomik işlevleri kendiliğinden simgesel işlerliğe dönüşüp ahlaki boyutta ilerliyor, inanç öğeleri tabanında sosyo-psikolojik işlevleri ağırlık kazanmıştır.

Kapitalizmin sınıfsal katmanlarında kaçınılmaz olarak yeralmış Alevi-Bektaşî inançlı toplum kesimleri, musahipliğin en azından birlik beraberlik, yardımlaşma, insanseverlik, alçakgönüllülük, kimseye zararvermeme, herkesi eşit görme, kardeşçe davranış vb. moral değerlerini önde tutmayı unutmamalıdır. Emekçi sınıfsal konumları bu değerleri yaşatmaya elverişlidir. En azından Musahipliğin gerçek anlamı sıkça vurgulanıp kavratılarak, sadece bu sosyo-psikolojik bağlamda biçimsel de olsa uygulanması, toplumsal sağlığımız için çok önemli ve yüksek değerde bir kazançtır. Ayrıca Hak-Muhammed –Ali huzuru kabul edilen Dar Meydanında simgesel sorgulanmanın bile, tevhidi, düvazımamı semahıyla yaşadığı coşku içinde vereceği psikolojik dinginlik ve içhuzuru ölçümünün sınırı yoktur.

Sonuç Olarak

Alevi-Bektaşî toplu tapınmasında “**Düşkünlük**” kapsamının da daraltılması zorunluktur. Topluma veya bireylere karşı, yüz kızartıcı ya da ağır suçlar işlemiş, çeşitli nedenlerden ötürü eşinden boşanmış taliplere ağır “**düşkünlük darı çektirilmesi**” ya da kısa ve uzun süreli, “**yola alınmaması, toplumdan tamamıyla soyutlanması**” gibi bir çeşit maddi-manevi işkenceden geçirilmesi biçiminde cezalandırmalar uygulanamaz.. Çağdaş laik ve demokratik devletin ceza yasalarının işlevlerini Cem erkanları herhangibir biçimde üstlenmemelidir. Ama kuşkusuzdur ki Alevi-Bektaşî canlar, “**döktüğünü doldurmuş, yıktığını yapmış, ağlattığını güldürmüş, ağrıttığından-incittiğinden razılık almış, kendi nefsi dahil herkesle barışık**” olarak Cemlere girmek ve işlevleri daraltılmış da olsa tüm tapınma ritüellerini bu koşullarda yerine getirmekle yükümlüdür. Bu gün Alevi-Bektaşî inanç toplumu olarak bu bağlamda birlikteliğimizin ve değişim kararlarının merkezi Serçeşme Hacı Bektaş Veli'nin Dergah'ıdır. Hünkar'ın gösterdiği “**bir olalım, iri olalım, diri olalım**” hedefine ancak bu gerçekleştiğinde ulaşabiliriz, inanç yapımızı ve erkanlarımızı onunla yeniden tanımlayabiliriz.

Hüü, gerçeğin demine! Tüm canlara aşk-ı niyazlarımı sunuyorum!

*Bu yazı, 'Hacı Bektaş Veli Anadolu Kültür Vakfı Genel Merkezi'nin 2-3 Nisan 2005 tarihinde düzenlemiş olduğu “Alevilerde Cem, Cenaze Kurban Gibi Toplantı ve Ritüellerinin Uygulanış Biçim ve İşlevleri Sempozyumu”nda sunulmuştur.

Kaynakça:

- Abdülbaki GÖLPINARLI, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul-1961
<para>Abdurrahman GÜZEL, <?tf="PS2B42">Kaygusuz Abdal'ın Mensur Eserleri,<?tf> Ankara- 1983
Al SHAHRISTANI, (Arapça'dan Çev. Jean-Claud Vadet),*Kitab Al-Milal Les Dissidences de l'Islam*, Paris-1984
Asghar Ali ENGINEER, *The Origin and Development of Islam*, New Delhi- 1988
Asghar Ali ENGINEER, *The Islamic State*, Delhi (India)- 1994
<para>Aziz YALÇIN, <?tf="PS2B42">Makalat-ı Hacı Bektaş Veli,<?tf> İstanbul-1993
Cahit ÖZTELLİ, <para><?tf="PS2B42">Bektaşî Gülleri,<?tf> İstanbul-1985 <para>
<para>Celaleddin ULUSOY, <?tf="PS2B42">Yedi Ulular,<?tf> Ankara- tarihsiz
<para>D.SOURDEL, “La Politique Religieuse du Calife abbaside al Mamun”, <?tf="PS2B42">REI XXX<?tf> (1962)
Ebu Cafer Muhammed b. Yakub b. İshak el Kulayni, çev. Vahdeddin İnce, *Usul-ü Kafi Cilt I*, İstanbul, 2002
Farhad DAFTARY, *The Ismailis, Their History and Doctrines*, 2.Baskı, Cambridge University Press -1992
<para>G.Hossein SADIKİ, <?tf="PS2B42">Les Mouvements Religieuses Iraniens in Iler et Illme Siecles en Iran,<?tf> Paris-1939
Henry CORBIN, *Temps Cyclique et Gnose Ismailienne*, Paris-1982
<para>İmadeddin NESİMİ, (Haz: Hüseyin Ayan) <?tf="PS2B42">Nesimi Divanı,<?tf> Ankara-1990
<para><?tf="PS2B42">İMAİMAM Caferi Sadık *Buyruğu*,<?tf> (Haz: Heyet) İst. 1989
<para>İsmail KAYGUSUZ, <?tf="PS2B42">Alevilikte Dar ve Dar'ın Pirleri,<?tf> İstanbul-1993
<para>
İsmail KAYGUSUZ, <?tf="PS2B42">Musahiblik, II.Baskı, <?tf> İstanbul-2004
İsmail KAYGUSUZ, Hasan Sabbah ve Alamut, İstanbul, 2004
<para>Julius WELHAUSEN, (Almanca'dan Çev.: Prof. Dr. Fikret Işıltan), <?tf="PS2B42">İslamiyetin İlk Devrinde Dini-Siyasi Muhalefet Partileri,<?tf> Ankara-1989
al-Kashi, Abu Amr Muhammed b. Umar, *Ikhtiyar Ma'rifat ar-Rijal*, ed.Hasan al-Mustafawi, Mashad, 1348/1969
LE LIVRE DE ECHELLE DE MOHAMET-Liber Scale Machometi- (Muhammed'in Miracı), Latince'den Fransızca'ya çev. Gisele Besson et Michele Brossade-Dandre, Paris, 1991
<para>Marshal G.S. HODGSON, <?tf="PS2B42">The Order of Assassins (The Struggle of the Early Nizari Ismailis Against the Islamic World),<?tf> Netherland (Mouton Co.)-1955

Muhammed Hamidullah, Çev. Salih Tuğ, *Resulullah Muhammed*, İstanbul, 1992
Mümtaz Ali Taceddin S. Ali, *Three Times Salat or Du'a*, www.ismaili.net)
Richard Bell, *The Origin of İslam*, London, 1968
Sadeddin N. ERGUN, *Bektaşî Şairleri ve Nefesleri 1-2*, İstanbul-1955
W. IVANOW, "Notes sur l'Ummul-Kitab", *Revue des etudes Islamiques*, 1932, s.419-482;
"Ummul Kitab", *Der Islam* 23 (1936)
Yves Marquet, *La Philosophie Des Ikh wan al-Safa, etudes et documents*, Alger, 1973,

-
- [1] Aktaran Mümtaz Ali Taceddin S. Ali, "Three Times Salat or Du'a", www.ismaili.net)
[2] Yves Marquet, *La Philosophie Des Ikh wan al-Safa, etudes et documents*, Alger, 1973, s.373)
[3] Muhammed Hamidullah, Çev. Salih Tuğ, *Resulullah Muhammed*, 1992, s. 102-103
[4] Engineer, Asghar Ali, *The Origin and Development of Islam* 1988, s. 97, 99-105)